

Лондар С.Л.,

доктор економічних наук, професор,
віце-президент ДННУ “Академія фінансового управління”

Лондар Л.П.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри прикладної економіки
Українського державного університету
фінансів і міжнародної торгівлі

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено чинники, що визначають умови розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Обґрунтовано пропозиції щодо заходів стимулювання розвитку цієї сфери шляхом удосконалення правового поля, інституційної складової, фінансових інструментів.

Factors, which determine conditions of non-government pension providing system in Ukraine, are analyzed in the article. Also propositions are grounded concerning measures which would stimulate this sphere by improving the legal field, institutional component and financial instruments.

Ключові слова: недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, компанії зі страхування життя, банки, фінансові інструменти.

Аналіз фінансових аспектів діяльності пенсійної системи в Україні показує, що на сьогодні вона представлена фактично одним повноцінним рівнем — солідарною системою пенсійного забезпечення, яка обслуговується Пенсійним фондом України (ПФУ). Обсяг видатків ПФУ у зв'язку зі старінням населення країни, неврегульованістю пенсійного законодавства, значним обсягом неофіційної зайнятості, іншими чинниками істотно зростає. Відносна величина видатків ПФУ щодо обсягу доходів загального фонду державного бюджету України збільшується: якщо у 2006 р. вона становила 59,6 %, то у 2009-му досягла 84,5 %. Значно зростають трансферти з державного бюджету для підтримання Фонду. Це свідчить про можливість настання фінансових кризових явищ унаслідок неврегульованості пенсійного забезпечення у країні та нагальність здійснення пенсійної реформи.

Сутність заходів пенсійного реформування¹ в основному зводиться до підвищення пенсійного віку, збільшення терміну трудового стажу тощо. Це тимчасово понизить тиск на ПФУ, зменшить його дефіцит і надасть можливість запровадити другий рівень пенсійної системи — накопичувальний. Проте накопичувальний рівень запрацює не відразу і не полегшить стан солідарної системи, адже для його запровадження потрібно буде витратити чималі кошти. У зв'язку з цим варто посилити увагу до третього рівня пенсійної системи — недержавного пенсійного забезпечення, яке в Україні вже працює.

¹ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 № 3668-VI: [Електр. ресурс]. — <http://www.rada.gov.ua>.

У багатьох країнах світу недержавне пенсійне забезпечення дає внесок у склад пенсії, яку отримує працівник при досягненні пенсійного віку, близько 30 %, отже, ця складова пенсійної системи відіграє значну роль у соціальному захисті осіб похилого віку. За рахунок активів сфери недержавного пенсійного забезпечення формуються “довгострокові” інвестиційні кошти, яких так не вистачає в Україні, для здійснення структурної перебудови економіки.

Разом із тим відомо, що кошти в українців є. За даними Національного банку України², громадяни тримають під “подушкою” 50—60 млрд дол. США. Тож чому недержавне пенсійне забезпечення не досягає необхідних параметрів розвитку та що слід робити, щоб цей рівень пенсійної системи працював і зменшував тиск на солідарну пенсійну систему?

Різні аспекти пенсійного забезпечення розглядаються у працях зарубіжних і вітчизняних економістів. Значний внесок у формування національної концепції пенсійного забезпечення та його складової — недержавного пенсійного забезпечення — зробили В. Базилевич, Ю. Вітка, В. Гордієнко, В. Грушко, М. Дем'яненко, Н. Дерев'янка, Ю. Драбкина, М. Жилкіна, Б. Зайчук, Д. Леонов, Е. Лібанова, Б. Надточій, С. Науменкова, Ю. Палкін, М. Папієв, Д. Полозенко, І. Сахань, С. Сивак, Л. Тулуш, Б. Сташків, Н. Тихоненко, Г. Терещенко, О. Худолій та інші.

Водночас аналіз надбань вітчизняної науки і практики³ свідчить про відсутність належної системності в дослідженнях багатьох проблем недержавного пенсійного забезпечення. Чимало суджень про державну підтримку, організацію і способи діяльності фінансових установ у системі недержавного пенсійного забезпечення, а також шляхи вдосконалення відповідного фінансового механізму на сьогодні є суперечливими й дискусійними. Зазначене свідчить про необхідність комплексного наукового дослідження й обґрунтування можливостей підвищення ефективності функціонування недержавного пенсійного забезпечення в Україні й підтверджує актуальність наукових досліджень у цій сфері.

Серед фінансових установ, які надають послуги з недержавного пенсійного забезпечення в Україні, є окремі банки, компанії зі страхування життя, але переважно це недержавні пенсійні фонди (НПФ). Банки практично не надають прямих послуг із цього виду пенсійного забезпечення. Вони працюють на даному ринку здебільшого як зберігачі при НПФ, надають брокерські послуги, здійснюють розрахунково-касові послуги для страхових компаній, а також є засновниками ряду недержавних пенсійних фондів. Безпосередня участь банківських установ у недержавному пенсійному забезпеченні зводиться переважно до відкриття пенсійних депозитних рахунків, виплати з яких проводяться до вичерпання рахунку⁴.

² Офіційний сайт Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua>).

³ Смоляр Ю.О., Терещенко Г.М. Особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід і вітчизняна практика // *Фінанси України*. — 2008. — № 3. — С. 43—51.

⁴ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III, зі змінами й доповненнями // *ВВР*. — 2001. — № 5—6. — С. 30; Федоренко А.В. Діяльність банків та страхових

Умови, на яких українські банки у 2010 р. відкривали пенсійний депозитний рахунок, схожі для багатьох із них: рахунок відкривається для накопичення заощаджень на виплату недержавної пенсії; рахунок відкривається на термін до досягнення вкладником пенсійного віку за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням (жінки — 55 років, чоловіки — 60 років). Фізичній особі, яка має право на пенсію, та фізичним особам, яким до досягнення пенсійного віку залишилось менше одного року, рахунок відкривається на термін не менше одного року.

Процентні ставки, які пропонували банки у 2010 р.: один рік — 12 % річних; від 1 до 5 років — 12,5 %; понад 5 років — 13 % річних. Максимальна сума коштів на пенсійному депозитному рахунку не повинна перевищувати суму, визначену для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (з 31.10.2008 — 150 000 грн). Передбачаються щорічна капіталізація процентів; можливість поповнення рахунку; при достроковому вилученні коштів з рахунку в разі настання критичного стану здоров'я або інвалідності вкладника чи його виїзду на постійне проживання за кордон перерахунок процентів за зниженою ставкою не здійснюється. В інших випадках при достроковому вилученні коштів з рахунку проценти перераховуються за диференційованою процентною ставкою залежно від фактичного терміну зберігання вкладу. В разі набуття вкладником права на пенсію до досягнення пенсійного віку виплата банком недержавної пенсії допускається раніше. Перерахунок процентів за зниженою ставкою в цьому разі не здійснюється. Після закриття вкладником пенсійного депозитного рахунку кошти перераховуються на рахунок пенсійних виплат, з якого банк виплачує вкладнику недержавну пенсію.

Після закриття пенсійного депозитного рахунку вкладнику відкривається рахунок для проведення пенсійних виплат у рамках додаткової недержавної пенсії.

На сьогодні пенсійні депозитні рахунки й рахунки пенсійних виплат не отримали значного поширення, їх пропонують переважно державні банки. Причиною цього можуть бути потужні інфляційні процеси: індекс споживчих цін грудень до грудня у 2008 р. становив 22,3 %, у 2009-му — 12,3 %, у 2010 р. — 9,7 %, через що населення надає перевагу іншим фінансовим інструментам щодо зберігання й накопичення коштів.

Українські банки пропонують для діючих пенсіонерів (за наявності пенсійного посвідчення) також підвищені ставки для депозитів, умови яких наведено в табл. 1.

Як видно з таблиці 1, лише в Ошадбанку така різниця була відчутною і становила 1,5 %, в інших банках — від 0,25 до 0,5 %.

Таким чином, можна стверджувати про недостатню на сьогодні ефективність фінансових інструментів, що їх українські банки пропонують для сфери недержавного пенсійного забезпечення. Це істотно знижує впливовість банківської складової в цій сфері.

організацій з недержавного пенсійного забезпечення // Економічна теорія. — 2009. — № 2. — С. 61—72.

Таблиця 1. Депозити для пенсіонерів в українських комерційних банках у 2010 р.

Банк	Термін дії депозитного вкладу, міс.	Ставка за звичайним депозитом, %	Ставка за депозитом для пенсіонерів, %	Різниця ставок за пенсійним і звичайним депозитами, %
ПриватБанк	12	14,0	14,25	0,25
Райффайзен Банк Аваль	12	10,0	10,0	—
Ощадбанк	12	13,0	14,5	1,5
Промінвестбанк	12	13,5	14,0	0,5
УкрСиббанк	12	8,5	8,75	0,25
Укрсоцбанк	12	11,0	11,0	—
Правекс-Банк	12	12,0	12,5	0,5
Фінанси та кредит	12	15,0	15,5	0,5
Кредитпромбанк	12	15,5	16,0	0,5
Південний	12	13,0	13,3	0,3

Джерело: складено за даними офіційного сайту Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua>).

Іншими фінансовими установами, які працюють на ринку послуг із недержавного пенсійного забезпечення, є страхові компанії, передусім зі страхування життя, та недержавні пенсійні фонди⁵. Порівняння умов їх діяльності, які регламентує українське законодавство, наведено в табл. 2.

Аналіз активів компаній зі страхування життя дав змогу одержати такі дані⁶. Загалом станом на кінець 2010 р. вони акумулювали валових страхових платежів (премії, внески) 906,5 млн грн, що на 9,6 % більше, ніж у 2009 р. (827,3 млн грн). Структура валових надходжень страхових платежів (премій, внесків) за 2010 р. є такою: 754,8 млн грн (83,3 %) надійшли від фізичних осіб; 151,2 млн (16,7 %) — від юридичних осіб і 0,5 млн грн (0,1 %) — від перестраховальників.

Структура валових страхових премій зі страхування життя є такою: за договорами страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника недержавного пенсійного фонду надійшло 2,1 млн грн (0,2 %); за договорами страхування, якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку, — 35,2 млн (3,9 %); за договорами страхування життя лише на випадок смерті — 20,7 млн (2,3 %); за іншими договорами накопичувального страхування — 683,5 млн (75,4 %); за іншими договорами страхування життя — 165 млн грн (18,2 %). Лише перших два продукти, що їх пропонують

⁵ Бахмач А.О. НПФ і страхові організації як суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення // Фінансові послуги. — 2004. — № 6. — С. 75—87; Дерев'янка Н. Особливості страхування життя та недержавного пенсійного забезпечення // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Сер. "Економіка". — 2006. — № 81—82. — С. 18.

⁶ Сайт Ліги страхових організацій України (ЛСОУ) (<http://www.uainsur.com>); Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>.

Таблиця 2. Порівняльні умови діяльності, визначені законодавством України, компаній зі страхування життя та НПФ

Основні умови	Страхові компанії	НПФ
Організаційно-правова форма	Фінансова установа, комерційна	Фінансова установа, неприбуткова
Статутний капітал	Не менше ніж 1,5 млн євро	Не менше ніж 0,5 млн євро Адміністратор НПФ — 300 тис. євро, компанія з управління активами (КУА) — 300 тис. євро
Фінансова діяльність	Самостійна	За участю КУА, адміністратора НПФ і зберігача
Власник пенсійних коштів	Роботодавець може вирішувати процедуру переходу прав на страхову суму до застрахованого залежно від стажу і трудової дисципліни	Учасник з моменту перерахування коштів до НПФ Роботодавець втрачає всі права і вплив на виплати цих коштів
Витрати	До 15 %, про що зазначено у правилах страхування життя й договорі за згодою сторін	10,7 %, у т. ч.: зберігач — 0,5 %, КУА — 4,2 %, адміністратор НПФ — 5—6 % та одноразові послуги
Вплив роботодавця на інвест-програми	Високий з урахуванням вимог Держфінпослуг України до страхових резервів	Низький з урахуванням вимог Держфінпослуг України до структури активів
Типи пенсійних програм	Накопичення пенсійного капіталу Рента на будь-який термін Ануїтети довічні або з гарантованим терміном виплат (у т. ч. вигодонабувачам) Пенсія “на двох”	Накопичення пенсійного капіталу, якщо сума не перевищує встановлений Держфінпослуг України розмір Пенсія на визначений період (не менше ніж 10 років)
Додаткові програми	Захист життя, здоров'я Ритуальні витрати Широкий спектр “суміжних” із пенсійним страхових продуктів	Існує лише можливість купувати поліси страхування життя (не більше ніж 1 % внеску до НПФ)
Інвестиційний дохід	Гарантовано не більше ніж 4 % Розподіл між клієнтами не менше ніж 85 % доходу	Не гарантується Розподіл між клієнтами не менше ніж 95,3 % доходу
Валюта страхування	Будь-яка, у т. ч. валютний еквівалент	Гривня

Джерело: складено за даними: Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV, зі змінами // ВВР. — 2003. — № 49—51. — С. 376; Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР, зі змінами // ВВР.— 1996. — № 18. — С. 78; Сайт Ліги страхових організацій України (ЛСОУ) (<http://www.uainsur.com>); Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>).

страховики, можуть бути віднесені до сфери недержавного пенсійного забезпечення. Їх сумарна структурна частка (4,1 %) свідчить про невисокий внесок компаній зі страхування життя в розвиток цієї сфери. Така ситуація викликає запитання щодо ефективності фінансових інструментів, які використовуються в секторі страхування життя. Вони, очевидно, потребують удосконалення для посилення довіри до них із боку населення й забезпечення більших обсягів залучених коштів.

Функціонально найближчими до сутності завдань сфери недержавного пенсійного забезпечення є НПФ, діяльність яких регулюється Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”⁷.

⁷ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV, зі змінами // ВВР. — 2003. — № 49—51. — С. 376.

Деякі фахівці⁸ прогнозують, що в подальшому саме ці фонди набудуть значного поширення, оскільки мають певні переваги перед іншими фінансовими установами. Такий фонд майже повністю розподіляє інвестиційний дохід між учасниками й має порівняно менше шансів стати банкрутом, оскільки законодавство передбачає жорсткий нагляд з боку держави. Зокрема, НПФ зобов'язаний розмішувати активи в різні фінансові інструменти, мінімізувати ризики з допомогою розподілу коштів між широким спектром інвестиційних інструментів. Це певним чином гарантує отримання постійного інвестиційного доходу й підвищує надійність майбутніх пенсійних виплат.

Для НПФ передбачено окремі податкові пільги. На відміну від банків фонди не вимагають значної суми для здійснення першого внеску: внески можна здійснювати невеликими періодичними платежами, за деяких обставин допускається їх призупинення. Ще однією вагомою перевагою є те, що право власності на вкладені кошти для громадян настає з моменту зарахування внеску на індивідуальний пенсійний рахунок, що не потребує виконання жодних додаткових умов.

Недержавні пенсійні фонди за останні декілька років сформували активи в сумі 1144,3 млн грн, що становить менше ніж 1 % річних обсягів бюджету ПФУ. Щоб стати вагомим додатком до солідарної системи, ці накопичення повинні бути значно більшими⁹.

Станом на кінець 2010 р. загальне число офіційно зареєстрованих НПФ зменшилося, порівняно з 2009 р., на 8 % і становило 101¹⁰. Кількість відкритих НПФ у структурі є найбільшою і на кінець зазначеного періоду становила 83, що пояснюється більшою їх доступністю широкому загалу населення. Функціонувало 9 корпоративних і 9 професійних НПФ, учасниками яких можуть бути лише фізичні особи, які пов'язані за родом їхньої професійної діяльності або перебувають у трудових відносинах із роботодавцями-засновниками.

Зі 101 зареєстрованого НПФ уклали угоди на обслуговування з адміністраторами та КУА і зберігачами лише 94 фонди, що пояснюється існуванням певного часу, що минув від моменту реєстрації пенсійних фондів до початку їх діяльності. Практичну роботу з формування пенсійних активів провадять 70 недержавних пенсійних фондів, кількість яких за останній рік зменшилася на 2,8 %. Спостерігається тенденція до концентрації ринку послуг НПФ, зокрема вартість активів

⁸ Смоляр Ю.О., Терещенко Г.М. Зазнач. праця; Леонов Д. Недержавні пенсійні фонди в Україні: стан та проблеми формування активів та розвитку інвестиційної діяльності // Ринок цінних паперів України. — 2007. — № 1—2. — С. 79—91; Науменкова С.В. Функціонування недержавних пенсійних фондів на ринку фінансових послуг України // Фінанси України. — 2010. — № 4. — С. 3—16; Грушко В.І. Вплив глобальних та інтеграційних процесів на розвиток інститутів фінансового ринку України // Економічний вісник Донбасу. — 2009. — № 4 (18). — С. 110—115.

⁹ Леонов Д. Зазнач. праця.

¹⁰ Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>.

10 найбільших фондів становить 817,65 млн грн, тобто левову частку вартості активів усіх недержавних пенсійних фондів.

Особливістю створення НПФ¹¹ є нерівномірне їх розміщення за територіальним принципом: у м. Києві зосереджено 68 % усіх фондів, тоді як, зокрема, у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Кіровоградській, Луганській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Чернігівській областях досі не створено жодного фонду.

Динаміка формування забезпечуючої інфраструктури НПФ¹² на сьогодні випереджає відповідні потреби. Зокрема, кількість КУА та банків-зберігачів, які мають ліцензії на обслуговування недержавних пенсійних фондів, значно перевищує попит на ці послуги, що дає змогу на конкурентних засадах відбирати найкращих. Водночас засновники пенсійних фондів продовжують створення власних КУА й адміністраторів, незважаючи на існування достатньої кількості ліцензованих суб'єктів інфраструктури. Причиною такого явища може бути розширення впливу пов'язаних осіб, і державному регулятору (Держфінпослуг України) необхідно детально аналізувати ці тенденції.

Кількість адміністраторів, які мають ліцензію з адміністрування НПФ, протягом 2009—2010 рр. становила 36 осіб, із них 13 обслуговували більше ніж один недержавний пенсійний фонд.

Основні показники діяльності НПФ і темпи їх зміни наведено в табл. 3.

За даними Держфінпослуг України¹³, станом на кінець 2010 р., адміністратори недержавних пенсійних фондів уклали 69 741 пенсійний контракт із 56 139 вкладниками, з-поміж яких 2385 вкладників, або 4,2 %, — юридичні особи (на них припадає 884,6 млн грн пенсійних внесків), 53 754 вкладники, або 95,8 %, — фізичні особи. Серед великих підприємств, які є засновниками та учасниками НПФ, можна назвати ВАТ “Укртелеком”, ВАТ “Стирол”, державне підприємство “Укрпошта”, ВАТ “Запорізький завод високовольтної апаратури”, серед банків — Нацбанк України, Укркресімбанк, серед об'єднань — Українська автомобільна корпорація, серед профспілок — профспілка працівників енергетики та електротехнічної промисловості, гірничо-металургійна, професійна спілка працівників хімічних та нафтохімічних галузей промисловості України. Зауважимо, що протягом 2010 р. не було створено жодного професійного чи корпоративного фонду.

¹¹ Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Науменкова С.В. Зазнач. праця; Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

¹² Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України: Указ Президента України від 11.12.2002 № 1153/2002: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>; офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

¹³ Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>; офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Таблиця 3. Динаміка основних показників діяльності українських НПФ

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	Темпи приросту, %, 2010/2009
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	41,5	55,9	62,3	62,5	69,7	11,5
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. осіб	193,3	278,7	482,5	497,1	569,2	14,5
Загальні активи НПФ, млн грн	137,0	281,0	612,2	857,9	1 144,3	33,4
Пенсійні внески, млн грн, у т. ч.:	119,7	234,4	582,9	754,6	925,4	22,6
– фізичних осіб	5,3	14,0	26,0	31,8	40,7	28,0
– юридичних осіб	108,2	220,4	556,8	722,7	884,6	22,4
– фізичних осіб – підприємців	0,02	0,04	0,1	0,1	0,2	100,0
Пенсійні виплати, млн грн	4,0	9,1	27,3	90,1	158,2	75,6
Кількість осіб, які отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	3,9	5,5	10,9	28,1	47,8	70,1
Сума інвестиційного доходу, млн грн	23,4	68,1	86,8	236,7	433,0	82,9
Сума витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	6,1	16,6	31,6	47,1	64,6	37,2

Джерело: складено за даними: Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>; офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Співвідношення вкладників НПФ — юридичних осіб та загальної кількості суб’єктів господарювання зі статусом юридичної особи на сьогодні становить лише 0,2%. Зазначимо, що пасивну позицію щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні посідають підприємства державного сектору економіки. Так, із-поміж близько 6000 державних підприємств і підприємств корпоративного сектору, які перебувають під контролем держави, засновниками і вкладниками НПФ є лише близько 20 таких організацій. Аналогічний стан справ з участю в системі НПФ і підприємств комунальної форми власності.

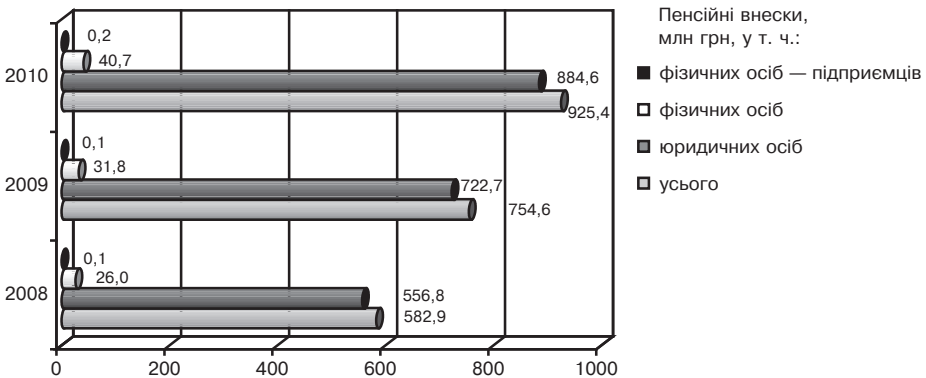
На кінець 2010 р. НПФ¹⁴ уклали контракти з 569 230 особами, протягом року ця кількість зросла на 72,1 тис. осіб (14,5%). Як і в попередні роки, серед учасників НПФ більшість становили особи віком від 40 до 55 років, а саме 41,08% (2005 р. — 44,2%, 2006-й — 43,0%, 2007-й — 41,9%, 2008-й — 42,5%, 2009 р. — 41,4%). Структура учасників за віковою ознакою в основному відображає структуру за віком працівників на підприємствах, які є засновниками і вкладниками НПФ. Це визначає ситуацію, за якої вік половини учасників перевищує 40 років, що не дає можливості їм до виходу на пенсію забезпечити значні пенсійні накопичення.

¹⁴ Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>; офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Повільні темпи і проблемні питання пенсійної реформи, відсутність у населення інформації щодо принципів і результатів роботи НПФ, “живучість” сподівань населення на можливості держави забезпечити гідні пенсії негативно впливають на становлення недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Із метою надання більш відкритої інформації щодо оцінки фінансового стану НПФ та її оперативного оприлюднення розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України затверджено “Положення про оприлюднення інформації про діяльність недержавного пенсійного фонду”¹⁵, яке набрало чинності з 1 січня 2009 р. На виконання цього розпорядження запроваджено електронну систему оприлюднення інформації про діяльність недержавних пенсійних фондів на веб-сайті Держфінпослуг України¹⁶, систему оцінки фінансового стану НПФ та надання результатів такої оцінки, що надає можливість потенційним учасникам здійснювати порівняння показників діяльності фондів, рівня доходності пенсійних активів і надійності їх збереження.

Аналізуючи структуру сплачених пенсійних внесків (рис. 1), які за 2010 р. збільшилися на 22,6% і на 31.12.2010 становили 925,4 млн грн, варто зазначити, що найбільший вплив на динаміку приросту пенсійних внесків зробили Корпоративний НПФ Національного банку України та Непідприємницьке товариство Відкритий недержавний пенсійний фонд “Перший національний відкритий пенсійний фонд” (обсяг сплачених пенсійних внесків до цих фондів становить 46,5% загального обсягу сплачених внесків до НПФ та 72,5% загального обсягу внесків, сплачених до НПФ за 2010 р.).



Джерело: складено за даними: Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>; офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

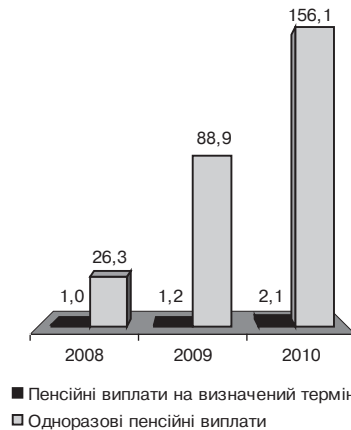
Рис. 1. Структура пенсійних внесків у НПФ за типами вкладників

¹⁵ Положення про оприлюднення інформації про діяльність недержавного пенсійного фонду, затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 16.12.2004 № 3100: [Електр. ресурс]. — <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1672-04>.

¹⁶ Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Загалом у системі НПЗ серед вкладників спостерігається тенденція до скорочення або тимчасового припинення сплати внесків на користь своїх учасників, що спричинено нестабільною економічною ситуацією у країні. Середній сукупний пенсійний внесок, у розрахунку на одного учасника НПФ, у 2010 р. становив 338,52 грн і зменшився порівняно з 2009 р. на 5,79 %.

Щодо пенсійних виплат, то й надалі спостерігається тенденція підтримання високого рівня одноразових виплат, зумовлена насамперед недостатнім рівнем довіри населення до фінансових інститутів, а також тим, що окремі учасники виводять власні кошти з фондів (рис. 2).



Джерело: складено за даними: Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>; офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Рис. 2. Пенсійні виплати протягом 2008—2010 рр., млн грн

Пенсійні накопичення разом з інвестиційним доходом, у розрахунку на одного учасника НПФ, на середину 2010 р. становили 1789,76 грн (проти 1565,11 грн на початок року).

Важливим чинником, який може свідчити на користь привабливості НПФ, є рівень отриманого інвестиційного доходу. За період існування пенсійних фондів загальна сума інвестиційного доходу становила 433 млн грн, або 46,8 % суми залучених внесків, збільшившись протягом 2010 р. на 196,3 млн грн, або на 82,9 %. На жаль, сьогодні розмір залучених пенсійних внесків є незначним для забезпечення необхідної диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти¹⁷.

Упродовж 2010 р. вартість інвестованих активів зросла на 286,4 млн грн (33,4 %) і становила 1144,3 млн грн. Такий досить високий темп приросту виник насамперед

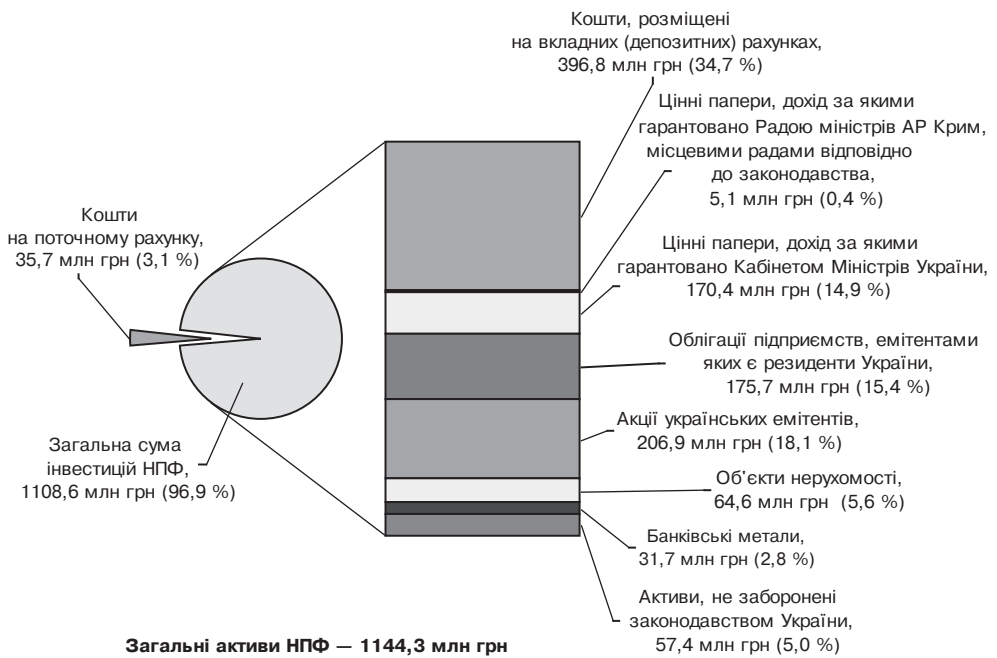
¹⁷ *Леонов Д.* Особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів: світовий досвід // Ринок цінних паперів України. — 2006. — № 11—12. — С. 57—66; *Грушко В.І.* Зазнач. праця.

через надходження внесків до КНПФ Національного банку України та НТ ВВПФ “Перший національний відкритий пенсійний фонд”. Тому для аналізу варто розглянути динаміку приросту чистої вартості активів із цими фондами та без них.

Динаміка приросту чистої вартості активів свідчить, що її темпи за період 2008—2010 рр. значно уповільнилися. Якщо у 2006 р. приріст становив 197,6 %, у 2007-му — 102,7 %, то у 2009-му — 40,2 %, у 2010 р. — 33,5 %.

Середня дохідність активів НПФ від інвестування у звітному періоді перебувала на рівні 17,2 % річних при інфляції 9,7 % річних. Серед 70 НПФ, які ведуть практичну діяльність, 52 фонди забезпечили дохідність вищу за рівень інфляції, 14 — нижчу за рівень інфляції, діяльність чотирьох установ виявилася збитковою.

Структуру консолідованого портфеля НПФ наведено на рис. 3.



Джерело: складено за даними: Сайт “Недержавні пенсійні фонди” (<http://www.pf.kinto.com>); Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2010 р.: [Електр. ресурс]. — <http://www.dfp.gov.ua>; офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (<http://www.dfp.gov.ua>).

Рис. 3. Структура інвестованих пенсійних активів станом на 31.12.2010

Як видно з рис. 3, у загальній структурі інвестиційного портфеля НПФ активи розподілилися таким чином:

— частка корпоративних облігацій у консолідованому портфелі в абсолютному виразі збільшилася порівняно з 2009 р. із 162,4 млн грн до 175,7 млн грн (у відносному вираженні зменшилася з 18,9 до 15,4 % відповідно);

— 34,7 %, або 396,8 млн грн, загальної вартості активів НПФ розміщено на банківських депозитах (станом на кінець 2009 р. — 40,0 %, або 343,0 млн грн відповідно). При цьому мінімальна ставка за депозитами становить 6,0 %, максимальна — 28,0 %;

— у 2010 р. порівняно з 2009-м у консолідованому портфелі НПФ частка акцій українських емітентів зросла з 8,8 до 18,1 % (або з 75,9 млн грн до 206,9 млн грн відповідно);

— дещо збільшився обсяг державних цінних паперів у консолідованому портфелі НПФ: з 141,0 млн грн у 2009 р. до 170,4 млн грн у 2010-му (у відносному вираженні зменшився з 16,4 до 14,9 % відповідно);

— обсяг коштів на поточному рахунку на кінець 2010 р. становив 3,1 % (на кінець 2009 р. — 2,8 %).

Отже, можна зазначити таке. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні на сьогодні фактично лежить на плечах достатньо економічно ефективних підприємств, організацій та установ, які прагнуть забезпечити додаткову до державної пенсії своїм працівникам. Недержавні пенсійні фонди, які є інституційною основою недержавного пенсійного забезпечення у країні, залишаються поки що мало відомими для широких верств населення. Тому повинна бути проведена масштабна інформаційна, консультаційна, рекламна робота з метою залучення населення до системи недержавного пенсійного забезпечення. Оскільки фактор довір'я у сфері фінансів відіграє ключову роль, саме держава повинна створити такі умови, щоб система недержавного пенсійного забезпечення мала додаткові гарантії фінансової безпеки. Це може бути реалізовано введенням пруденційного нагляду, формуванням справді конкурентного середовища шляхом жорсткої боротьби з звищами фінансового шахрайства пов'язаних осіб, а також створенням фонду гарантування пенсійних внесків для фізичних осіб із метою відшкодування визначених мінімальних сум у разі фінансових катаклізмів. Водночас потрібно забезпечити розвиток нових фінансових інструментів, які б надали можливість нівелювати інфляційні процеси для пенсійних коштів.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків:

1. На сьогодні в Україні пенсійна система представлена фактично одним повноцінним рівнем — солідарною системою пенсійного забезпечення, яка обслуговується державним Пенсійним фондом. Обсяг видатків Фонду має тенденцію до істотного зростання у зв'язку зі старінням населення країни, неврегульованістю законодавства й іншими чинниками економічного, демографічного, соціально-політичного характеру. Це свідчить про нагальність реформування пенсійної системи, яке було започатковано Законом України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи”.

2. Класичною схемою стабільного функціонування переважної частини успішних пенсійних систем є трирівнева система пенсійного забезпечення: перший рівень — солідарна пенсійна система, побудована на принципах “соціального

страхування” й “солідарності поколінь”; другий рівень — обов’язкова накопичувальна пенсійна система, у рамках якої кошти, переважно від роботодавців, акумулюються відповідно до законодавства, інвестуються за спеціальними правилами для отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб; третій рівень — система недержавного пенсійного забезпечення, що формується за рахунок отримання добровільних пенсійних внесків. У розвинутих країнах ця система забезпечує близько 30 % загального розміру пенсії працівників.

3. Тенденції розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні свідчать про початкові стадії його розвитку, посилення конкуренції насамперед між компаніями зі страхування життя й недержавними пенсійними фондами. Банківський і страховий сегменти системи недержавного пенсійного забезпечення також перебувають на початковому етапі розвитку. Виявлені особливості діяльності фінансових компаній на ринку недержавного пенсійного забезпечення показують, що сформовано певний спектр послуг, який на даному етапі може задовольнити їхніх споживачів. Водночас недостатня впевненість споживачів щодо ризиків можливого банкрутства згаданих фінансових компаній, відсутність прозорості щодо їхньої діяльності, низький рівень доходів більшості населення не сприяють швидкому розвитку цієї сфери.

4. Підвищення ефективності вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення дуже бажане, оскільки воно дало б змогу зменшити тиск на солідарну пенсійну систему, сприяло б розвитку ринкових механізмів, дало б поштовх структурній перебудові економіки за рахунок “довгострокових” інвестиційних коштів. Цього можна досягти за рахунок поліпшення функціонування складових недержавного пенсійного забезпечення — фінансового права, інституціональної складової, фінансового ринку, фінансового механізму. Отже, важливими завданнями є усунення низки суперечностей нормативно-правового регулювання, введення пруденційного нагляду, про переваги якого свідчать посткризові тенденції розвитку світових фінансових ринків, запровадження складових фінансового механізму, які допомогли б докорінно змінити рівень довіри населення до діяльності відповідних фінансових установ. Існує необхідність створення єдиного органу державного нагляду, який може контролювати банківський, фондовий, страховий сегменти фінансового ринку, відповідні фінансові ризики, тенденції їх міжсегментного перетікання.

5. Необхідне вдосконалення діяльності страхових компаній і НПФ за рахунок значного збільшення обсягу, поліпшення якості й підвищення оперативності фінансової інформації, яка надається їхнім клієнтам, створення ефективної системи оперативного розгляду скарг страхувальників і досудового розв’язання спорів, що дасть змогу підвищити довіру потенційних учасників і швидкість нарощування фінансових ресурсів.

6. Існує доцільність розширення спектра фінансових інструментів для інвестування акумульованих ресурсів системи недержавного пенсійного забезпечення, зокрема шляхом запровадження державних облігацій, індексованих на інфляцію.

Введення цих фінансових інструментів демонструвало б суб'єктам господарювання наміри держави, як найбільшого потужного учасника фінансового ринку, щодо приборкання інфляційних процесів, відсутності планів використання емісійних джерел фінансування дефіциту бюджету тощо. Наявність таких фінансових інструментів на внутрішньому фінансовому ринку є вигідною для фінансових установ у сфері недержавного пенсійного забезпечення: вони отримують змогу мати гарантований інвестиційний дохід понад інфляцію, що підвищує їхню привабливість, надає можливість залучити додаткові заощадження населення.

7. Вітчизняні фінансові установи практично не використовують можливості диверсифікації пенсійних активів шляхом інвестування в іноземні цінні папери (норматив — до 20 %), що пояснюється відсутністю відповідних законодавчих актів і механізмів такого інвестування, які потребують спеціального дозволу Нацбанку України на закордонні інвестиції в цінні папери, а також необхідністю виконання вимог щодо їхніх кредитних рейтингів. Додатковими моментами поліпшення управління інвестиційними портфелями вітчизняних фінансових компаній на ринку недержавного пенсійного забезпечення можуть бути дозвіл на вкладання коштів у цілях хеджування в деривативи, запровадження в законодавстві загальних положень про управління ризиками, накладення обмежень на частки акціонерного капіталу в активах фінансових установ.